
Butlletí
del
Centre Excursionista de Catalunya
- CLUB ALPI CATALA -

De Lleida a Tortosa
passant per Aragó

A L'ARAGÓ ORIENTAL

EN sortir de Gandesa i pretendre endinsar-se a l'Aragó cal seguir la carretera que mena a Alcanyis. Cal traspasar el coll del Moro, des del qual hom té l'avinentsa de gaudir d'una vista esplèndida envers la Serra de Pandols, i es descendeix gairebé al nivell del riu Algas. Aquest riu forma la línia divisòria de Catalunya i Aragó en la part més oriental d'aquesta regió. Els terrenys d'una banda i de l'altra són muntanyosos i agrestos, els conreus no produeixen i la vegetació és escassa.

El canvi que hom nota en passar d'una regió a l'altra és ben determinat per una constitució geològica diferent i una formació forestal raquítica. A dos quilòmetres endins d'Aragó apareixen novament els conreus, sobretot els sembrats i les oliveres. La carretera fa algunes giragonses abans d'arribar al poble de Calaceit, les cases del qual estan esgraonades en el pendent d'un turó. Al cim d'una muntanya propera, orientada a Ponent, s'aixeca l'ermita de Sant Cristòfol, dintre la qual hi ha la imatge del sant taumaturg, tallada en pedra i de colossals dimensions.

Segons el notable arqueòleg Bosch Gimpera, en aquest in-

dret probablement existí una necropòlis del poblat ibèric establert allí. L'esmentat historiador ha fet seriosos estudis en el terme de Calaceit, així com en altres indrets dels voltants fins a la part limítrofa de la *província* de Tarragona, en el terme municipal de Caseres. Tots aquests terrenys contenen abundants restes de poblats i sepulcres ibèrics, els quals tenen molt interès per a l'estudi, principalment perquè corresponen a estacions ibèriques que representen distints moments de l'evolució de la cultura, la qual hom pot seguir pas a pas des d'una etapa relativament primitiva fins als pobladors del segle III. Les exploracions efectuades en el terme de Calaceit acusen períodes que possiblement es remunten a abans del segle V, a. de J.C.

No podem enfondir més en aquesta qüestió, perquè ens apartaríem del comès del simple excursionista. Calaceit, el poblat de Calaceit, per ell sol mereix una visita detinguda. La seva importància artística i històrica convida a romandre-hi. Tots els carrers formen pendent molt pronunciat. Algunes cases ostenten portaldes amb llindars escultrats. Molts balcons llueixen baranes de ferro forjat sortides de mà mestra.

Calaceit pertany a la *província* de Terol i a la diòcesi de Tortosa. Per un costat és castellana, per l'altre és catalana. L'origen correspon a la dominació àrab, igual que el nom, el qual prové de l'abundància d'oli que produeixen els immensos oliverars del terme. *Kalat-Zeit Castell de l'oli.*

Al poblat de Calaceit segurament hi ha més oli per a amanir les verdures, que aigua per a beure la gent. La bassa de Calaceit, nodrida solament d'aigua pluvial, és l'única deu d'aigua potable per a ús dels habitants, quan no poden anar al riu a cercar-la per la desavinença de la llunyania.

Altrament, la bassa de Calaceit esdevé un motiu de decoració per al poble. Sobretot quan és plena. Les cases s'hi emmirallen, i els sons retronen de paret a paret per formar l'eco que repeteix. Una bonica creu gòtica adorna una paret lateral d'aquest immens safareig, al centre del qual sobresurt un sòcol escapsat, possiblement d'una creu de terme enclavada en aquest indret, avui submergit.

El turista que visita el poblat de Calaceit no ha d'aturar-se solament davant aquesta visió espectacular: altres visions trobarà millors, si puja al poble. Amb el cos vinclat endavant per tal d'evitar la fatiga de l'ascensió, cal pujar carrer amunt tot circumdant l'esmentat safareig. En abocar-vos a la Plaça Major restareu en-

cantats. La magnífica façana de la Casa de l'Ajuntament, sostinguda per dos feixucs porxos, forma una bonica decoració al costat de les altres cases llindants, decorades també amb façanes porxades i altres motius de les èpoques florents per les quals ha passat aquest poble.

Més amunt, encara, i s'assoleix l'església parroquial. Una porta d'accés, artísticament clavetejada, i una façana magníficament assenyalen l'existència d'un temple realment important. L'església de Calaceit talment sembla una catedral. És d'estil renaixement, com pertoca a l'època bona d'aquest poble, amb la façana barroca i de grans proporcions. L'interior està dividit en tres naus separades per dues rengleres de pilastres. Aquesta església possiblement haurà sofert posteriors reformes, per tal com la seva proximitat al castell de Calaceit, aixecat el segle XII o començaments del XIII, sembla indicar l'existència d'una construcció religiosa adient a l'expressada època, en la qual aquest poble començà el seu desplegament al voltant del seu castell, les restes del qual quasi són imperceptibles.

Des d'aquella època ençà, Calaceit ha passat per una llarga història que forma pàgines gloriuses de la corona d'Aragó. La seva situació fronterera amb Catalunya li donà una preponderància estratègica singular, que va perdre després del casament de Ferran d'Aragó i Catalunya amb Isabel de Castella.

Actualment Calaceit és un poble eminentment agrícola. Serva amb noblesa les glòries dels avantpassats i les deixes arqueològiques llegades per aquests als presents. Tot i formar part de les terres aragoneses, recorda amb veneració el seu origen català i conserva la parla catalana, com succeeix en gairebé tots els pobles del baix Aragó oriental.

En un altre d'aquests pobles, Cretes, observarem, si fa no fa, les mateixes característiques de Calaceit quant a la seva catalanitat, dintre, però, un aragonesisme més accentuat.

Cretes també està situat a la ratlla oriental d'Aragó, a mig camí de la ruta Calaceit-Valderrobres. Poc abans d'arribar-hi apareix l'ermita de Santa Pelaia, enlairada en un turó llindant amb la carretera, enmig d'una gran solitud i de terrenys accidentats i magres per als conreus.

Un ample camí, empedrat amb enormes lloses que es confonen amb l'apianall de pedra viva i esmolada pel refrec, mena a l'esmentada ermita. Dues rengleres de seculars xiprers li fan guàrdia d'honor fins a la porta. La devoció a Santa Pelaia és motiu de pe-

legrinatges en aquest indret, i en certs dies de l'any la gent de la rodalia acut allí en concorreguts aplecs.

D'aquesta ermita estant s'albira el poblat de Cretes, les cases del qual estan esteses en una xamosa vall, i del centre d'elles sobresurt la grandiosa mola de l'església parroquial, amb els pinacles i cresteries goticades. La façana d'aquesta església ostenta un dibuix de bon gust, d'estil renaixement.

Cretes conserva un segell de tipisme aragonès força interessant, sobretot en la indumentària. En canvi, la parla continua essent la catalana. Cretes recorda amb veneració la seva noblesa medieval, com Calaceit, estergida en els llindars de moltes portes de cases particulars, amb formes arquitectòniques ben esculpades i amb escuts heràldics dels avantpassats.

VALDERROBRES

De Cretes a Valderrobres només hi ha uns disset quilòmetres de carretera. Mentre seguïem aquest camí, anàvem guaitant el massís muntanyós dels Ports de Beceit, que s'alcen imponents a l'esquerra de la nostra ruta. Enfront, vèiem com s'estenen unes muntanyes d'altures més moderades, que limiten les immenses planures del Baix Aragó, per aquella banda.

En una vall d'aubes i de xops i de roures, que es presenta de sobte a l'esguard en entrar-hi per la carretera, s'asseu la vila de Valderrobres. Les seves cases s'enfilen esgraonades en una mena de piràmide després de les muntanyes darrerament alludides. L'església parroquial i les importants romanalles del castell formen el vèrtex de l'esmentada piràmide, com si diguéssim el punt culminant del poble.

Valderrobres frueix d'una situació molt pintoresca en un paratge de clima fred, i com si romangués en el retir de la seva mediterrània. Als seus peus corren les aigües nítides del riu Matarranya, i a la banda de Ponent s'alça el parapet de muntanyes dels ports de Beceit llandants amb Catalunya. El paisatge que envolta la vila de Valderrobres és feréstec i verdejant alhora. El seu aspecte dona a entendre que aquest poblat ha estat testimoni de lluites formidables i d'episodis transtornadors.

Encara existeixen a Valderrobres notes febaents de la puixança que assolí. Moltes cases llueixen escuts nobiliaris a la façana i en els interiors, procedents de la seva època florent, escaiguda en els temps de la Confederació catalano-aragonesa.

El castell de Valderrobres, tot i el seu malmetement, també és una pàgina més de la voluminosa història de les gestes d'aquest poblat. Correspon a una arquitectura del segle XIII en el seu principi. Després s'hi anaren fent modificacions, ben harmonitzades, per cert, amb l'arquitectura noble i severa que tenien per costum d'emprar els nostres reis Pere i Martí, originaris de la corona aragonesa.

Encara es poden visitar la major part de dependències d'aquest castell, les parets del qual toquen a l'església parroquial. Ambdós edificis formaven un sol conjunt d'edificació, i estan a la cura d'una respectable personalitat per salvaguardar-los, sobretot el castell, que ningú més no en té cura. Ens referim al senyor rector que actualment regenta la parròquia de Valderrobres, el qual és un veritable amant de les belleses arqueològiques d'aquesta població. Ell les ha estudiades tal com són mereixedores, i ell ha treballat i treballa constantment per tal d'evitar la completa destrucció del castell, una de les joies més veritables de la nostra arqueologia i de la nostra història. Fa alguns anys, el senyor arquebisbe de Saragossa demanà al Govern que li cedís el castell de Valderrobres, per tal de refer-lo a les seves despeses, i encara espera contestació.

Mentrestant, el castell de Valderrobres aguanta amb fermesa les empentes de la destrucció progressiva. Els sostres esfondrats deixen al descobert arcades de procedència romànica i d'altres de l'època gòtica; espaioses naus lluiten tenaçment amb les inclemències de l'atmosfera; un magnífic rosetó calat està en imminent perill de desprendre's del seu ull de bou, que donava llum a l'església primitiva, de la qual només resten les parets i mitja volta; alguna façana pot desplomar-se el dia més impensat, per manca d'estreps.

Aquest castell exigeix una restauració urgent, que actualment encara és fàcil de fer, donada la solidesa de l'obra i els bons materials emprats en ella, i, sobretot, cal treure'n els ramats que hi pasturen i que s'hi ajoquen durant la nit. És una vergonya per a l'art, per a la història i també per al poble que aquest castell romanguí tan abandonat. Dintre d'ell tingueren lloc un seguit d'episodis que omplen pàgines glorioses de la història catalano-aragonesa, escrites amb lletres d'or de cara a la Peña d'Aznar, que hom admira com el gegant de les contrades que envolten Valderrobres.

Alguns historiadors opinen que la Peña d'Aznar fou l'origen del regne d'Aragó. Aquesta *penya* s'aixeca majestuosa entremig de les muntanyes de Beceit, esteses a la dreta del riu Matarranya,

en formes capricioses i singulars. Entre els pics, carenes i fondalades dels ports de Beceit, també apareix la punta espadada del Tossal del Rei, a 1893 metres d'altitud. La situació d'aquest tossal coincideix en el vèrtex d'intersecció que formen els regnes de València, Aragó i Catalunya. Contenen que el rei d'aquests tres reialmes, situat en el Tossal del Rei, podia contemplar còmodament els seus dominis.

Així com el castell de Valderrobres no ha pogut resistir l'empenya de la destrucció, l'església de Santa Maria la Major, anexas, ha restat intacta, i està destinada a parroquial. Fou fundada en l'època més florent dels nobles posseïdors del castell, els quals hi tenien la pròpia tribuna. És un edifici d'estil gòtic. La porta d'ingrés, decorada per una munió de columnetes laterals, correspon al mateix estil. L'interior és d'una sola nau amb capelles buidades a les parets. L'altar major és de bon estil renaixement, i altres altars són de formació barroca. El conjunt de l'obra imposa per la seva grandiositat, puix és molt capaç per als 3500 habitants que compta Valderrobres.

Davant d'aquesta església hi ha una plaça ombrejada per la verdor esclarissada d'unes acàcies, amb una creu gòtica de formes elegants, al centre. Al costat comença un calvari d'origen modern.

Cal delit per a pujar al calvari, al castell i a l'església. El pendent és tirós; el camí està empedrat amb còdols lliscosos, descarnats per les pluges, amb marxapeus per a contenir el corrent, que són un constant perill per als peus poc avesats a transitar-hi. Però, que hi fa!: la gent de Valderrobres són durs com a roures i lleials com a bons aragonesos.

Aquesta gent és filla d'una vall de roures, dintre la qual alguns arqueòlegs han trobat cadàvers de possible procedència prehistòrica, provinents d'una raça forjadora dels valderrobresencs d'avui, forts i arriscats per al treball, amables i hospitalaris amb els forasters.

Tot i això, cal reconèixer que la vila de Valderrobres té força originalitat. En 1167, Alfons II la conquistà als moros, i més tard fou traspassada a l'Orde dels Cavallers de Calatrava. A Valderrobres foren reunides les corts d'Aragó convocades per Alfons V, i aquí tingueren lloc moltes de les epopeies de la guerra carlina, alguns episodis de la qual segurament influïren en la destrucció del castell. En aquesta vila el General Cabrera rebé la notícia de l'afusellament de la seva mare.

No podem passar per alt la distinció que meresqué Valderro-

bres per part dels constructors de l'Exposició celebrada a Barcelona durant els anys 1928-1929. Tothom qui visità aquesta exposició pogué contemplar la reproducció de la Casa de l'Ajuntament de Valderrobres, de més reduïdes dimensions, però amb gairebé totes les característiques de la seva arquitectura. La veritable Casa de l'Ajuntament de Valderrobres està situada en una plaça petita, i la seva façana més completa correspon a un carrer estret, al final del qual hi ha un pont antic força interessant que travessa el riu. Les aigües d'aquest riu llepen la paret de la façana posterior de l'esmentada Casa, un dels edificis més notables d'aquesta vila.

RETORN A CATALUNYA

Sortírem de Valderrobres per la mateixa carretera que hi arribàrem. A pocs quilòmetres de la nostra reculada, un trencall pren la direcció Nord-Est, i s'endinsa a una vall limítrofa dels Ports de Beceit.

Abans d'introduir-nos en aquesta vall, que ens menarà a Catalunya, és avinent parlar ací d'una de les poblacions més importants del baix Aragó, considerada com la capital d'aquesta extensa regió aragonesa. Ens referim a Alcanyíç.

Aquesta població no ocupa cap promontori estratègic. Està edificada al peu d'un serrat coronat per l'antic castell, que fou palau de l'orde de Calatrava i formidable baluard per a repel·lir les escomeses dels moros, procedents de València. L'any 1119 fou foragitada d'Alcanyíç la moreria, degut a la taleia reconquistadora del comte de Barcelona, Ramon Berenguer IV, el qual concedí la carta-poble l'any 1157.

En aquesta data comença la puixança artística d'Alcanyíç. Del seu poderiu són proves evidents els monuments que conté, entre els quals cal citar l'antiga Cort, la Casa Comunal, l'ex-collegiata de Santa Maria i el Casiell.

L'acurada descripció que l'amic Joan Roig i Font fa de les bel·leses artístiques d'Alcanyíç, en el número 442 del BUTLLETÍ del CENTRE, ens relleva de seguir un camí semblant. Les nostres afegides al treball alludit serien endebades. Reculem, doncs, a la sortida de Valderrobres.

Durant els primers quilòmetres de recorregut per la carretera que mena a Catalunya, els pendents són moderats, les altures pròximes no s'enferestegueixen, les afraus són imperceptibles, els conreus no desmereixen, i la vall per on circulem és bastant ampla.

Aviat arribarem a Lledó. Assolirem les cases d'aquest petit llogarret després d'haver travessat el riu Algas i guanyat un pendent fortíssim. Encara tresquem per l'Aragó. Lledó és un poblet situat al límit de les *províncies* de Terol i Tarragona.

La situació encimalada de Lledó indica l'existència d'un castell com a possible origen d'aquest reduït poblat. El seu nom assenyalava una denominació ibèrica, baldament els naturals saben trobar l'origen del nom Lledó en l'existència d'un lledoner al cim del campanar inacabat de l'església.

Aquest campanar, la porta gòtica d'accés a aquesta església i el finestral que n'illumina l'única nau, són les obres més importants de Lledó. Del castell, no en queda rastre. Possiblement fou aixecat per tal d'aprofitar la situació estratègica del turó on està emplaçat aquest poblat, guanyat als alarbs per un estol de guerrers pertanyents a la casa de Cambrils. En pagament de tal ajut, el rei Jaume I cedí a l'esmentada noblesa les propietats de Lledó, Arenys i Cretes, amb la facultat d'usar tres torres en el seu escut d'armes, com a record de la conquesta.

En recular de Lledó i travessar de nou el riu Algas, entrarem en terra catalana. Les muntanyes dels ports de Beceit, les teníem a tocar. Ben aviat la carretera descriu ziga-zagues en els seus vessants per tal d'esquivar les fondalades. Durant molta estona es veuen a la dreta les arestes i agulles de les conegudes i originals Roques d'En Benet, que es presentaren als nostres ulls igual que gegantines cariatídes formades d'un conglomerat semblant al de les muntanyes de Montserrat. Per aquest indret són inaccessibles.

Carretera enllà, en direcció a Tortosa, aparegué al nostre pas el poble d'Horta de Sant Joan, esgraonat també als vessants d'un turó. La proximitat de la fosca nocturna ens privà d'entretenir-nos en la visita d'aquest poblat. Així i tot no poguérem resistir la temptació de donar-hi un tomb. La plaça Major, porxada, amb la Casa de la Vila sostinguda per dos feixucs porxos; algunes cases antigues amb escuts heràldics i llindes de porta esculpturades; la situació estratègica dalt un promontori culminat pel castell; tot indica que Horta gaudí de certa preponderància en l'Edat Mitjana, com a poble fronterer de Catalunya i Aragó, i per la proximitat dels escabrosos ports de Beceit.

Gairebé tots els castells d'aquesta línia fronterera han tingut el mateix origen i una fi semblant. El castell d'Horta darrerament passà a poder de la casa dels Montcada.

Però el que més ens intriguà en visitar aquest poble, fou la sin-

CALACEIT: VISTA DEL POBLE

Cls. F. Blasi

CALACEIT: FAÇANA DE L'ESGLÉSIA PARROQUIAL

CALACEIT: PLAÇA MAJOR

Ota. F. Blad

CRETES: ERMITA DE SANTA PELAIA

TORTOSA: PORTA D'ACCÉS AL CLAUSTRE DE LA SEU

VALDERROBRES: CASA DE LA VILA

Cine 2.º Hissel

VALDERROBRES: VISTA DE LA CIUTAT

Cls. F. Martí

CASES D'ALCANAR: ARRANJANT LES XARXES

gular silueta, punxeguda i majestuosa, d'una muntanya propera, despres dels esmentats ports de Beceit. En aquesta hora tardana, la fosca en difumava els detalls i aturava les nostres passes. Una dona que treia el cap per la finestra esquifida d'una casa, ens tragué de dubtes. —Aquesta muntanya rai, ens digué, és el tossal de Sant Antoni.

Al cim d'aquest tossal hi ha l'ermita de Santa Bàrbara, i al vessant Nord, gairebé al peu, existeix el convent abandonat de Sant Salvador. Fou un convent de l'Orde dels Templers, i en extingir-se aquest Orde, el convent passà a la cura dels capellans d'Horta, fins al moment d'instal·lar-s'hi els frares franciscans. Aquests hi sojornaren fins a l'any 1835.

Actualment, en l'edifici d'aquest ex-convent encara hi ha una església, el claustre annex i una portalada, com a obres dignes de l'art. Nosaltres amb prou feines distingíem la silueta del conjunt d'aquestes romanalles, que una colla de veïns ens mostraven de lluny estant amb les mans endurides per les eines de treballar el camp. Duien calça curta i mocador lligat al cap a l'estil aragonès, però parlaven català, com correspon a una gent de Catalunya, que en l'alçament de 1462 contra Joan II seguí la causa catalana.

I des de la vila d'Horta, en direcció a Tortosa, la carretera va baixant en desnivell suau cap a Prats de Comte i Xerta. Giragonseja una mar de turons despresos dels ports de Beceit, que es deixa a la dreta, mentre a l'esquerra circula el riu Ebre, aleshores ple a punt de vessar degut a les pluges recents.

Fins a Xerta el paisatge és bastant monòton. L'engorjat del riu, que comença a Miravet, acaba la seva feresteguesa a l'indret on s'aixequen les muntanyes de les serres de Cardó, que limiten la vorera esquerra de l'Ebre gairebé fins a Tortosa.

A Xerta l'Ebre s'eixampla. Les seves riberes, amples i planes, són guanyades per als conreus, i formen extenses i exuberants planúries, que són la riquesa més positiva de la comarca tortosina.

BREU SOJORN A TORTOSA

La ciutat de Tortosa és la més important de les riberes de l'Ebre. Per això mereix que sigui visitada amb detenció, la qual cosa no poguérem fer aquesta vegada, perquè la fatiga inherent a la llarga excursió totjust realitzada ens demanava repòs.

Altrament, la ciutat de Tortosa és prou coneguda perquè en aquests moments intentem descobrir-la. La història parla dels ibers

com a pressumptes fundadors d'una colònia a la vora dreta de l'Ebre, davant per davant de la Tortosa actual. Després, els romans s'hi establiren donant-li el nom de Dertosa, o sigui, ciutat de les pedreres, per alguns historiadors; segons d'altres, el nom de Dertosa pot ésser una corrupció de tortuosa, per estar emplaçada en un indret on el corrent del riu fa un retomb.

Per aquest indret també passaren els alarbs, l'expulsió dels quals s'esdevingué l'any 1148, i fou duta a cap per Ramon Berenguer IV. Tortosa fou dividida en tres parts: una per als genovesos; una altra, amb l'Assut, fou donada a Guillem de Montcada, i la tercera va correspondre al comtat de Barcelona, que en donà el quint als templers. D'aleshores ençà Tortosa ha passat, si fa no fa, per les mateixes vicissituds per les quals han passat moltes altres ciutats de Catalunya quant a guerres civils. És una de les 8 ciutats fundades en la Marca Hispànica que conserva el títol de ciutat adquirint en aquella època.

La situació de Tortosa a la vora del regne d'Aragó, ha motivat que aquesta ciutat formés part successivament dels dominis d'aquest regne i d'Espanya. La seva antiguitat està ben determinada en alguns carrers i places del centre de la urbs, en els quals encara subsisteixen palaus del renaixement, records morescos, construccions ogivals i inscripcions prehistòriques.

La construcció ogival més interessant de Tortosa és la Catedral. Data del segle xv, del segle en què l'art de les ogives assolí la seva plenitud. La façana és més moderna, del segle xvi. Degut a les seves grans proporcions té poca perspectiva, puix dona cara a una plaça molt petita. El seu estil respon al gust greco-romà, poc adient, per cert, a la magnificència constructiva de tot l'edifici, aixecat per la fe dels mercaders tortosins. Aquests mercaders, segons l'historiador Despuig, tenien a gran honor posar en llurs tombes les pròpies marques comercials, més que no els cavallers les seves armes, perquè aquelles eren insígnies de pau i prosperitat, i els escuts dels nobles són trofeus de guerra.

La catedral de Tortosa està constituïda per tres naus altíssimes, dividides per dues rengleres de feixos de columnes. Ocupa un espai molt superior a l'església antiga, que datava de l'any 1158, i, actualment, en el lloc d'aquesta hi ha la capella de la Mare de Déu de la Cinta, patrona dels tortosins. En construir la nova catedral, el cor fou situat a l'absis; però, des de l'any 1565 ocupa el tros mitger de la nau central. La pica baptismal prové d'una font del jardí del Papa Luna, Benet XIII, la qual adornava el palau de

Penyíscola. Anex a aquesta catedral hi ha el claustre de quatre galeries, en les parets de les quals hom pot observar algunes obres arqueològiques molt notables. Aquest claustre fou construït el segle XIII, la qual cosa fa sospitar que ja formava part de l'església primitiva. En un angle existeix una pica beneïtera protegida per un modern reixat de ferro. És la pica del miracle de la Cinta.

Segons la tradició - representada en un baix relleu de marbre de moderna construcció, col·locat damunt l'alludida pica, - en entrar la Verge a la Catedral prengué aigua beneïda d'aquesta pica, en l'indret de la mateixa on actualment hom sap veure l'empremta del dit. L'esmentada pica té forma vuitavada, amida 80 centímetres de diàmetre i sembla obra del segle XIV.

Moltes altres bel·leses artístiques aplega la ciutat de Tortosa, perquè Tortosa és terra de l'amor i de l'art. Emplaçada a les vores del riu més cabalós d'Espanya, sembla que formi una mena de regió independent. El comerç de l'arròs i de l'oli és un símbol de la seva formidable potencialitat agrícola; el seu Museu Municipal ens mostra el caire artístic i arqueològic d'aquesta ciutat, enorgullida de la seva situació privilegiada, que la fa ésser eminentment tortosina en tots els seus aspectes ciutadans i en totes les seves relacions socials.

Llarga estona romanguérem palplantats tot contemplant la crescuda de l'Ebre des del pont nou estant, construït a fi de substituir un pont de barques que s'incendià. Sovint arribaven veïns fins aquí amb la cara amoïnada, guaitaven neguitosos la paret del palau del Bisbe, feta de carreus romans, i reculaven tot donant mostres de satisfacció. Era que el nivell de l'aigua del riu, anava baixant dels senyals d'una escala graduada encastada a la paret del palau alludit. Aquell dia, l'aigua de l'Ebre havia pujat quatre metres del seu nivell normal. El descens era motiu de joia, tanmateix.

En aquell moment ens imaginàrem les angúnies que de vegades deuen passar els tortosins en observar les crescudes de l'Ebre, i també recordàrem la capelleta del Portal dels pelegrins, la qual havíem visitat feia poques hores. Dintre aquesta capella és venerada una imatge de la Mare de Déu, advocada de les epidèmies i de les inundacions. Les imatges de tamany natural, figurant els pelegrins Sant Roc i Sant Jaume, encastades en relleu a les parets de sota aquest portal, donen nom a aquest pòrtic i fan guàrdia d'honor a la Verge de la Capelleta, al davant de la qual crema una llàntia nit i dia.

VOLTANTS DE TORTOSA

És curiós d'excursionejar pels voltants de Tortosa. No són molt pintorescos; però, si més no, tenen l'al·licient de la novetat. Els plans són ben conreats, i ja ho foren amb profit pels àrabs, com ho prova la construcció de l'Assut de Xerta, l'obra de regatge més important d'Espanya que construïren els sarraïns. Actualment ha estat modernitzat amb maquinària més apropiada.

Alframent, l'observatori de l'Ebre, situat molt a prop de Tortosa, és digne d'ésser visitat. És una institució fundada pels jesuïtes, coneguda arreu del món per la seva importància científica.

Aiguns indrets de la comarca tortosina, com per exemple les muntanyes de Beceit, són gairebé inaccessibles fins per als excursionistes més atrevits, i les bel·leses naturals que contenen resten oblidades i, el que és pitjor, els terrenys són improductius.

En realitat, els voltants de Tortosa estan constituïts per les terres compreses ençà i enllà de l'Ebre, del coll de Balaguer al riu Cènia. Aquestes terres formen la comarca més meridional de Catalunya, que alguns geògrafs anomenen Baix Ebre, la capitalitat de la qual radica a Tortosa.

La comarca del Baix Ebre és de les més ben caracteritzades de Catalunya. Forma una extensa planúria a l'entorn de la qual s'aixequen les serres de Cardó, Sants, Macià, Balaguer, Beceit, Caro, Alfara, Rocamala i Montsià. Les que segueixen la direcció del coll de Balaguer a Tivissa constitueixen la divisòria natural entre la comarca de Tortosa i el Camp de Tarragona, i les que van de Tivissa a Llaveria formen la divisòria amb el Priorat, travessant l'Ebre per Rasquera, Benifallet i Pauls.

Dintre aquest territori fou molt densa la població sarraïna, com ho indiquen alguns noms locals d'origen musulmà. En concedir Ramon Berenguer III, l'any 1097, al monestir de Sant Cugat del Vallès la vila de la Ràpita, aleshores anomenada Arabita, i les seves *villules* per a quan fos conquistada, cita els noms d'aquestes *villules*, que són: Baf, Bengalem, Benaleale, Benidurames, Melia, Benimantell, Benimorec, Benicratuli, Benibata, Benialeil i d'altres. (Balari i Jovany).

Els indrets tortosins d'ençà de l'Ebre els descriu a bastament la *Guia del Camp de Tarragona a l'Ebre*, publicada pel Centre de Lectura, de Reus. Per aquest motiu procurarem evitar repeticions quan tractem d'aquests indrets.

Començarem l'excursió visitant el poblat d'Hospitalet de l'In-

fant, el poble més meridional del Camp de Tarragona. És una població més pagesa que marinera malgrat d'escaure's molt propera a la mar. Dues torres quadrades i una alterosa muralla que les uneix formant un recinte quadrat, criden l'atenció del vianant. Segons la tradició, Hospitalet fou fundat per l'infant Pere, fill de Jaume II, amb el fi d'acollir-hi els passatgers que travessaven el coll de Balaguer, poc propici al caminant o al conductor per la seva feresa. D'aquesta feresa s'adonà la reina Blanca d'Anjou quan féu el viatge per assistir al setge d'Almeria, i decidí crear un hospital vora el coll, el qual hospital ha esdevingut l'esquer de l'actual llogarret d'Hospitalet de l'Infant. L'església és moderna i inacabada. El cor ocupa l'indret on hi havia la presó de l'hospital. Dintre el recinte murallat hom ha construït un barri de cases.

Seguint la carretera que mena a Castelló, es travessa l'alludít coll de Balaguer i s'entra de ple a la comarca tortosina. La depressió del coll de Balaguer, el famós coll de Balaguer que els tortosins en deien - o en diuen encara - dels Catalans, famós pels revolts inversemblants d'una carretera mal traçada, s'escau en un petit braç després del conjunt orogràfic que tanca la part meridional del Camp de Tarragona, i que va a tocar l'aigua de la mar.

Totjust passada aquesta depressió de muntanyes pertanyents a la serra de Balaguer, apareix el poble de Perelló, el primer de la comarca tortosina. La carretera constitueix el carrer principal d'aquest poble, circumdat de terrenys planers que s'estenen fins a la mar, situada a uns tres quilòmetres lluny del veïnat de Perelló. Allí s'escau el poblat mariner d'Ametlla de Mar, primer poble de les platges nòrdiques tortosines i un dels més moderns de Catalunya.

Perelló té molt veïnatge, i per això s'hi celebren bons mercats. L'església és moderna i de discreta arquitectura. Aquí es comença a veure el tipus català empeltat de valencià.

Seguirem carretera avall, i ens aturarem al pont d'Amposta. Aquí s'acaben els terrenys situats a l'esquerra de l'Ebre. A la dreta d'aquest riu s'escau la població d'Amposta, que té tota l'aparença de moderna, sense que enlloc es noti la circumstància d'haver estat important cap d'una castellania dels ordes militars. L'església té la façana inacabada, i el campanar és de planta quadrada. El conjunt presenta les característiques de l'arquitectura imposada pel renaixement.

Els camps d'aquesta contrada són gemats, i els conreus, productius. En direcció E.S.E. s'albira el Montsià, que desplegant-se paral·lelament a la costa, s'estén fins al límit de la terra catalana, co-

berta d'ametllers, garrofers, oliveres i sembradura en aquests indrets.

En entrar a Amposta hom petja les terres tortosines d'enllà de l'Ebre. La carretera continua per vora la mar i travessa camps fèrtils dividits en petites porcions, en moltes de les quals utilitzen les sínies de catúfols de terrissa com a mitjà de reguiu.

Aquesta carretera s'introdueix als carrers de Sant Carles de la Ràpita. Segons hem indicat en aquest capítol, la vila de la Ràpita ja existia en època de Ramon Berenguer III, any 1097. Recolza el cap a la falda del Moutsià, de formació calissa i solament coberta de garrigues, i els peus els enfonsa a la Mediterrània, en una immensa badia i port natural d'uns quatre quilòmetres d'extensió. Dintre aquesta badia podrien maniobrar totes les esquadres del món.

Actualment, Sant Carles de la Ràpita és una població d'uns 5.000 habitants, dedicats gairebé tots a la pesca, en especial de llagostins. Carles III i el seu ministre comte de Floridablanca s'enamoraren d'aquest indret i intentaren convertir-lo en un gran centre de comerç fluvial; però, mai no arribà assolir la importància prejutjada pels seus fundadors. Aleshores, el llogarret de la Ràpita fou convertit en la vila o ciutat de Sant Carles, segons la preponderància que prengué amb els anys. S'hi fomentà l'edificació en carrers espaiosos i a dret fil, separats dels corrents de l'època, i s'hi construïren edificis per als serveis públics, convertits més tard en cases particulars. Els porxos de la plaça restaren a mig fer, i el plan de grandesa quedà sospès.

Fou debades que Carles III esmercés a la Ràpita molts cabals. Les obres fetes i les que restaren embastades, bé prou demostren la importància de l'empresa. Però la població de Sant Carles no augmentà amb l'empenta que el rei poderós suposava, i ha quedat reduïda a la pesqueria en les deltes de l'Ebre on el treball és penós.

Per això els pescadors d'aquí adquireixen un tipus especial. Tots els riberencs de la part baixa de l'Ebre tenen condicions físiques característiques. Són esquerdalencs i de musculatura poc abultada. En la part moral són més imaginaris que reflexius, i enmig de la barreja de cultura i de retràs, de rudesia i de galanteria, es descobreixen en ells aptituds que ben dirigides podrien ésser de gran profit. La pesqueria i l'explotació de la sal marina ocupa la gent del poble, des del qual s'albiren a l'horitzó marí els grans pilots de sal, que es veuen blanquejar a través dels raigs solars i d'una atmosfera diàfana.

A pocs quilòmetres de distància de Sant Carles de la Ràpita s'escau un barri mariner anomenat les Cases d'Alcanar. Els habitants d'aquest barri, igual que els de Sant Carles, estan dedicats a la pesca, de llagostins amb preferència. Les Cases d'Alcanar foren fundades el mes d'abril de 1737, per un veí del poble d'Alcanar, amb autorització del rei Felip IV de Catalunya i V de Castella. Segons sembla, la idea d'aquest rei era fer la competència al barri marítim de Sant Carles, imitant-ne la fundació i la situació. L'alludida autorització fa constar que el barri de les Cases d'Alcanar hauria d'anomenar-se vila o ciutat de Sant Felip segons el seu creixement.

Però, en aquest barri succeí el mateix que en el de Sant Carles, i el creixement sospitat no es produí. L'any 1860, el govern atorgà a les Cases d'Alcanar la facultat d'embarcar i desembarcar. Actualment és un barri marítim molt important, els veïns estan dedicats a la pesca. Dóna bo de veure l'estesa de xarxes que ocupen tota la platja, i la taleia de les dones en recosir-les i endreçar-les per tal d'enllestir-les per ésser llançades a la mar en temps oportú. També dóna bo d'assaborir un bon àpat a les Cases d'Alcanar, un àpat de llagostins agafats de fresc i condimentats, a can *Pa Torrat*.

El poble d'Alcanar s'escau a uns tres quilòmetres de la platja, a la falda d'un petit ramal del Montsià. Segons la història, l'origen d'Alcanar està íntimament lligat amb el castell d'Ulldecona. L'any 1178, el rei Alfons I féu donació d'aquest castell a l'Orde de Sant Joan de Jerusalem, i, a més a més, li deixà el terme, drets i pertinences d'aigües, senyorijs i regalies. L'orde de Sant Joan, l'any 1222, cedí als habitants del castell alludit les aigües del riu Cènia i tot el terreny que avui forma els termes d'ambdós pobles, distants uns 8 quilòmetres de carretera l'un de l'altre. Poc temps després, l'any 1238, fou fundat el poble d'Alcanar per Huc de Forcalguer, Castellà d'Amposta.

Hom diu que el nom d'Alcanar prové d'un o diversos canyars als voltants dels quals fou aixecat el poble. Algú opina que aquest nom pot ésser d'origen musulmà, puix Alcanar fou murallat precisament per evitar les incursions dels alarbs, i fins se suposa que l'habitarien abans de la reconquesta.

Com de fet, molts carrers d'aquest poble conserven tot l'aire musulmic, i és paradoxal que el carrer de Jesús és el més típicament alarb. L'obra de l'església és la més important del poble. Mostra la frontalera principal de pedra picada. L'any 1866 hom

afegí un creuer a la nau, amb la corresponent cúpula, molt airosa i adornada.

Als afores d'Alcanar hi ha l'ermita del Remei, recolzada en el vessant llevantí del Montsià. La tradició diu que aquesta ermita és tan antiga com el poble, però la història assenyala el segle XVII com època de fundació de l'ermita del Remei d'Alcanar. El segle XVIII fou engrandida amb el creuer i la cúpula, i aleshores se substituï l'altar major. Aquí s'havia efectuat el rescat de presoners cristians a canvi dels presoners moros, i per commemorar aquest esdeveniment hom fundà l'ermita, dintre la qual és venerada una imatge mariana sota l'advocació del Remei, i s'hi guarda un altar d'estil renaixement molt interessant. Possiblement és l'altar que fou venerat com a altar major de l'ermita abans de l'última reforma.

El més interessant d'aquesta ermita, indubtablement és el mosaic de rajoles vidriades encabit en una paret de l'hostalatge. Representa un moment de la batalla de Lepant. Amida 2 metres en quadro, i forma un centre circumferencial que conté el dibuix colorit de dues caravelles. La turca duu el nom d'Ali Baxa, i la cristiana ostenta, dalt del pal major, un cap sota el qual hi ha la següent llegenda *Cabeza de Ali Pacha*. En un angle d'aquest mosaic es llegeix: *R.^s Fcas. Bxs^{as}*. Nosaltres interpretem aquestes lletres en el sentit que el referit mosaic prové de les reials fàbriques de Bruxelles, mentre algú ha dit que és originari de Bruges.

El grandios menjador d'aquest hostalatge està eurajolat amb mosaic vidriat de molt mèrit, perquè en cada rajola hi ha un diferent dibuix simulant flors, la qual disposició és poc coneguda dels colleccionadors.

Els veïns d'Ulldecona també posseeixen un ermitori marià força interessant, més per la veneració que per l'art. És l'ermita de la Pietat, situada a mig vessant de la serra de la Pietat, i enfront de la part ponentina del Montsià. La imatge que es venera en aquest ermitori prové del segle XIII. L'enfarfec de robes postisses que la tapen no permet de contemplar-la amb els ulls de l'art. Adossat a l'ermita s'alça un hostalatge grandios, ben emblanquinat i construït al recer d'algunes baumes naturals.

De l'ermita de la Pietat estant hom té l'avinentesa de contemplar tota la vall que formen el Montsià i les muntanyes del Godall; una vall sembrada d'hortalissa, a l'entrada de la qual s'escau Ulldecona, amb carrers irregulars d'aspecte agradable, i una església parroquial d'estil gòtic d'una sola nau, que és l'edifici més antic del poble.

Cl. J. Nouell

ALCANAR: ERMITA DEL REMEI

Cl. A. Bergnes

ALCANAR: ERMITA DEL REMEI.

MOSAIC DE 2x2 METRES EL QUAL REPRESENTA LA BATALLA DE LEPANT

Gl. F. Blasí

ULLDECONA: ERMITA DE LA PIETAT

Gl. J. Nadal

TIVENYS: VISTA DEL POBLE

G. J. Nonell

BENIFALLERT: CAPELLA DE LA MARE DE DÉU DE DALT O DEL CARME

C. F. Blasi

LA CAVA (TORTOSA): ASPECTE D'UNA CASA DEL POBLE

Cl. A. Reigues

BENIFALLET: CAPELLA DE LA MARE DE DÉU DE DALT. LAPIDA FUNERARIA

Cl. F. Illas

LA CAVA (TORTOSA): BARRAQUES DE MALINGENI

Seguint la carretera que mena a Tortosa es troben els poblats de Santa Bàrbara i Virrallop. Passada la ciutat de Tortosa seguirem una carretera traçada entre l'Ebre i un braç de canal, a l'esquerra d'aquest riu. Ens trobàvem una altra volta a les terres tortosines d'ençà de l'Ebre, i el primer poblat que es troba és Bitem, sense importància artística, llevat d'una creu de terme, situada als afores.

Després apareix Tivenys, un deliciós poblet assegut al vessant O. de la serra de Cardó, amb el serret de les Planes per capçal. En entrar a l'església d'aquest poble un veí volia mostrar-nos «el fraret», o sigui, la mòmia profanada d'un monjo del monestir de Cardó, tal vegada el fundador. Preferirem deixar-la en la pau de la solitud en què roman tancada en una urna de vidre.

En sortir de Tivenys i remuntar la mateixa carretera d'entrada, hom deixa la magnífica horta tortosina per introduir-se en les pregoneses de les muntanyes de Cardó. Mentre es fa la pujada van apareixent, nuoses i espadades, les crestes dels ports de Beceit, les quals s'alcen a la part oposada de l'Ebre, la veta lluent del qual zigzagueja entre pujols d'altures moderades, despresos de la serra de Cardó. Fins a Miravet el llit del riu resta empresonat; després s'esbadella i pren proporcions amplíssimes a prop de Benifallet. Seguim el curs contrari del riu.

Benifallet és una xamosa vila situada al marge esquerre de l'Ebre. Tota aquesta ribera de riu compresa entre Tortosa i Vinebre està detallada en la Guia al·ludida en el començ d'aquest capítol; però, referent a la vila de Benifallet cal fer alguns afegiments per tal de rectificar una falla.

Una de les curiositats més típiques de Benifallet és la capella de la Mare de Déu de Dalt; possiblement fou la primitiva parròquia del poble. Està situada en l'indret més enlairat, damunt d'una roca enorme que sobrepuja de les cases, per assolir la qual hom ha de travessar carrers molt costeruts amb empedrats naturals i còdols mil·lenaris. En l'interior d'aquesta capella hi ha algunes làpides provinents de sepulcres, en una de les quals hi ha dues llegendes en llatí, escrites en lletra gòtica, col·locades entremig de tres escuts formats per set pinyes cada un.

Traducció:

«Any del Senyor 1300: Idus de maig: Morí Bernat Pinyol, l'ànima del qual reposi en pau.»

«Any del Senyor 1298: a 4 dels Idus d'abril: Morí Berenguer Pinyol; l'ànima del qual reposi en pau.»

Per la traducció d'aquestes llegendes venim en coneixement que en aquesta capella foren enterrats dos individus de la baronia de Pinyol, la qual baronia alguna cosa tindria a veure amb la fundació de Benifallet, per tal com a la sortida dels sarraïns d'aquí, la vila fou repoblada pels templers, i el veïnat de Costumà, actualment agregat a Benifallet, fou donat a Berenguer de Pinyol. És de sospitar que la baronia dels Pinyol escolliria el seu feu per tenir-hi la pròpia sepultura.

De Benifallet a Rasquera el terreny planeja. L'Ebre eixampla el seu llit i escampa derivacions en tots els declivis, i de totes les valls rep contribució. A l'esquerra d'aquest riu perdura encara la mola gegantina de la serra de Cardó, en l'indret més frondós i més penyasegat de la qual hi ha el balneari de Cardó, que, enmig de la seva abundor d'aigües i d'ermites arruïnades frueix d'un clima sec, excellent per als individus xacrosos i no xacrosos.

Les ermites que voltan el balneari de Cardó parlen del refugi de pau que aquest indret havia estat quan fou habitat pels freres carmelites descalços, que hi tenien el seu cenobi sota l'advocació de Sant Hilari. Aquest cenobi fou fundat l'any 1605 per Pere Pau Rebull, fill de Gavada, conegut per Pau de Crist en el món cenobític.

Com s'indica en el paràgraf anterior, la fundació del monestir de Cardó és relativament moderna. Un natural del país cercà un desert per als seus prec cristians, i així és aquest lloc: un veritable desert.

Actualment, però, és un desert molt freqüentat, sobretot a l'estiu. Les exigències del servei del balneari han obligat de fer una carretera particular que comença a Rasquera i travessa uns deu quilòmetres de muntanya. En arribar a les envistes de Cardó us omplen els sentits les fragàncies bosquetanes i la post del pit bat amb un ritme més lleuger. L'oreig, prenyat de fragàncies, reconforta l'esperit i la matèria, i hom no se sap avenir de tanta bellesa i de tant reconfortament. És per això, i per les seves aigües, i per les excursions, que hom va a Cardó en l'època estiuenca. Mentre aquí, durant l'estiu, hom frueix d'una agradable temperatura, a Rasquera s'ofeguen de calor.

De retorn de Cardó, contemplarem aquesta vila sota els raigs solars d'un dia de primavera, totjust traspassada l'hora migdial. La contemplarem des del coll de l'Atalaia, sobre el qual s'aixeca l'ermita de Sant Domènec de Guzman, que conté el retaule que hi havia a l'altar major de l'església del monestir de Cardó. Les gol-

fes porxades donen a Rasquera un especte únic en aquests indrets de les riberes de l'Ebre, seguint les quals, corrent amunt, es troba Ginestà, on no sabérem veure res de notable.

Deixàrem la serra de Cardó per introduir-nos a les proximitats de la serra de Balaguer, travessada per la carretera que de Mora la Nova mena a Hospitalet. Seguint aquesta carretera s'albira el poblat de Tivissa, les cases del qual cobreixen un pujol de cara a la Ribera i d'esquena als alterosos espadats de la Llena.

El poble de Tivissa estava tancat per quatre portals que formaven part de les muralles. Un d'aquests portals encara fa un bon servei per entrar al poble, coronat per l'església, amb carrers empedrats amb còdols mil·lenaris i pendents ràpids.

L'església de Tivissa és un bon exemplar d'estil gòtic. Fou considerablement engrandida el segle XIX, amb una addició d'estil renaixement, actualment destinada a estança del Sagrament.

D'un quant de temps ençà, Tivissa s'ha fet cèlebre degut a les importants troballes prehistòriques que certs especialistes han descobert pels voltants; sobretot, pintures rupestres i ceràmica de l'edat de la pedra.

Carretera enllà es troba el poble de Vandellós. Té tot l'aspecte de poble antic. Està situat a la vora del riu Llastres o riera de Fatges. Els seus carrers formen pendents tot pujant el faldar de la muntanya que neix al peu de l'alludida riera, a la vorera de la qual segueix la carretera fins a Hospitalet. Durant aquest trajecte es presenten a l'esguard un seguici d'aspectes d'alta muntanya, malgrat circular per un nivell que no arriba a 150 metres d'altitud. Els diumenges és curiós de contemplar els col·loquis amorosos de les parelles que passegen amunt i avall de la carretera del terme de Vandellós, dintre del qual hi ha Hospitalet i altres agregats molt importants.

I a Hospitalet de l'Infant donàrem per acabada aquesta excursió.

GOLES DE L'EBRE

En la part baixa del pla de Tortosa hi ha els poblats riberencs, que són un encant per als turistes. L'illa de Buda i les goles de l'Ebre amb el far, són dos aspectes realment notables. Les excursions als voltants de Tortosa tenen com a fi primordial visitar els indrets suara esmentats. La carretera que hi mena gairebé és intransitable. És un camí carreter ample, propietat dels regants, els quals tenen poca cura d'arranjar-lo i el deixen massa abandonat.

Ara bé, en el curs de les excursions per aquests indrets, hom té l'avinentsa de fruir d'agradables sorpreses. Les barraques de Malingeni són una veritable troballa sorprenent. Formen un agrupament de tres barraques semblants a les barraques valencianes, sempre encalcinades de nou i situades al centre dels camps arrossers. Les barraques de Malingeni corresponen al poblet de Jesús i Maria, les cases del qual estan escampades al centre d'una planura immensa, productora d'arròs. Juntament amb el poble de La Cava formen una parròquia que només compta amb un centenar d'anys d'existència. Abans, els terrenys de la vorera esquerra de l'Ebre, en les proximitats de Tortosa, eren improductius i insans. D'ençà del seu sanejament són terrenys rics i ben conreats. Només s'hi conrea l'arròs.

A la poca estona d'haver deixat endarrera les barraques de Malingeni, l'esguard queda sobtat per l'aparició d'una capella petita, emplaçada vora la carretera, amb el cementiri i la casa rectoral annexes. És la parròquia de Jesús i Maria i de La Cava.

El més curiós d'aquesta capella és la disposició dels puntals de fusta que sostenen la teulada a dos vessants, i divideixen l'interior de la capella en tres naus, baixes de sostre i primparades. Des de dins d'aquestes naus sentíem els crits de les ploraneres que visitaven els parents difunts enterrats en el cementiri annex a l'església. D'antuvi, aquests crits ens produïren una mena de basarda; però en presenciar com eren proferits restàrem indiferents, perquè hi veiérem molt d'entusiasme i poc de sentiment. Ens digueren algunes persones d'allí que cada any, el dia dels morts, s'esdevé el mateix en tots els cementiris dels voltants. Les dones mouen escàndol ploraner davant els nínxols de llur propietat, cri-den amb grans exclamacions els parents que hi són enterrats i se'n tornen a casa tranquil·les tot esperant la pròxima diada dels morts, que tornaran a moure idèntica gatzara.

En arribar a La Cava trobarem un poblet deliciós, les cases del qual estan disseminades igual que una ciutat jardí, enmig d'una campada rica en plantacions d'arròs. És un poble que sempre sembla acabat d'emblanquinar, i realment és així perquè la gent encalcina les parets cada vuit dies.

Davant de cada casa hi ha una pèrgola amb flors, emparrat, alegria, netedat, una estiva de sacs d'arròs i una muntanya de gra per escolofollar. També hi ha el forn de coure pa, amb la cúpula de mitja taronja que el cobreix, la qual disposició li dona un aspecte de cosa oriental.

Alguns estadants de La Cava ens manifestaren els seus sofriments durant els dies calorosos de l'estiu. En aquest poble el sol cau com brases de foc. Sort que tots treballen dintre l'aigua per tal d'arranjar els arrossars. Això no els priva de tenir la casa ben endreçada i les habitacions netes, amb una senzillesa admirable. La gentilesa dels propietaris d'una d'aquestes cases amb pèrgola, forn, estives d'arròs i jai de 80 anys, ens proporcionà l'avinentesa de comprovar les belles qualitats feinejadores de les dones de La Cava.

En sortir d'aquest poblet en direcció a les goles de l'Ebre, el camí sol ésser molt dolent. Per arribar a l'embarcador on hom pren la barca per anar a l'illa de Buda, gairebé hi ha pena de la vida, segons el vehicle que hom utilitza. I això que allí tot és pla, tot és rostoll, al mes de novembre, perquè els arrossals estan segats de poc. Escasses cases de pagès surten del mig d'aquests rostolls, al redós de les quals trafiqueja la família per tal de llevar-se del damunt el bé de Déu de collita que els ha caigut a sobre aquest any que nosaltres hi tresquem.

A la dreta baixa l'Ebre cap a la mar propera. L'amplada del riu va creixent a mesura que hom s'atansa a l'embarcador per anar a l'illa de Buda. I també creix el suplici produït pel mal camí. Uns arcs sense cap utilitat, atribuïts als romans, distreuen el passatger, i aquest aprofita l'avinentesa de baixar del vehicle. Oidà.

A l'esmentat embarcador gairebé mai no hi ha ningú per fer el trasllat del passatger a Buda. Aquesta illa s'albira a l'altra banda del riu, l'amplada del qual assoleix allí uns dos-cents metres. Mentre un barquer de Buda s'atansa tan de pressa com li permet el corrent del riu, hom farà bé de guaitar els voltants. A la tardor, els sembrats segats donen una mica de tristot a la terra; en canvi, enormes amuntegaments de gra d'arròs per esclofollar assenyalen la fertilitat i la riquesa d'aquest país, que a la primavera i part de l'estiu està amarat d'aigua. Allí l'Ebre es parteix i forma els dos braços que circumden l'illa de Buda abans que les seves aigües es barregin amb la mar.

Quan hom posa els peus a l'illa de Buda fa l'efecte d'un desembarc a una illa exòtica de qui sap a on. Dintre d'aquesta illa viuen un centenar de persones a la bona de Déu, sense església ni escoles, i dedicades al conreu de l'arròs com element agrícola principal. L'arròs és l'única collita que sosté els habitants de Buda, després d'ésser feudataris dels prestadors que els amoïnen amb llurs pretensions. De fet, aquests són els veritables amos de Buda, sense esmerçar cap treball en les collites.

Però la gent de Buda és destra, forta i porfídiosa. Si no fossin d'aquest temperament no podrien viure en una illa d'uns vuit quilòmetres de llargada per quatre d'amplada, amb aiguamolls i terrenys planers, i sense aigua per a beure, llevat de la que cau del cel i de la que abasten del riu. Però, la gent de Buda és forta i destra, tanmateix. Si és forta aquesta gent, prou ens n'assabentàrem mentre dos d'ells ens dugueren riu avall, amb una barca a la vela i amb vent contrari, i riu amunt, sota la pluja i tirant la barca per mitjà de força humana.

Però, no avancem els esdeveniments. Després d'una hora de trajecte riu avall s'arriba al Far de Buda. Amb vent favorable s'hi arriba amb mitja hora curta. Al Far de Buda també pot anar-s'hi a través de l'illa; però cal travessar aiguamolls i una pila de dificultats, puix el camí està fet malbé, perquè ningú no en té cura.

A prop del Far, el riu Ebre sembla un braç de mar. A la ribera esquerra d'aquest riu s'estén un extens terreny sorrenc cobert d'aiguamolls, amb algunes plantacions d'arròs, que van desapareixent a mesura que hom s'atansa a la desembocadura. Abans d'arribar-hi hi ha algunes barraques de pescadors, de Tortosa, els quals només pugen a ciutat una vegada cada mes, llevat de l'en-carregat de dur-hi el peix. Centenars de falziots i gaviotes mouen gatzara damunt l'aigua. D'altres s'estacionen en les deltes formades per l'Ebre en desembocar a la mar, on formen les goles.

El dia agrisat pels núvols donava un aspecte de tristesa a aquest paisatge. L'aigua tèrbola del riu produïa una mena de descoratjament.

El Far s'aixeca solitari, potent, voluminós, amb una encavallada de ferro altíssima, al cim de la qual hi ha la farola, alçada a l'extrem oriental de l'illa de Buda, voltada d'aigua i emplaçada gairebé damunt del riu. A la nit, amb la seva resplendor enlluerna els ocellots, els quals cauen a dotzenes morts per les topades contra la ferramenta.

El torrer sol ésser un home que sempre espera les visites dels turistes. Té febre de sortir de la solitud en què s'ha de moure dies, mesos i anys. El d'aquí té l'avinentesa de la comunicació telefònica amb Tortosa, i una vegada per setmana rep la correspondència i queviures. Avisat prèviament des d'aquesta ciutat, el torrer ens rebé amb els braços oberts. Degut a la seva amabilitat alguns pujaren a la farola; hi pujaren els companys als quals no mancà el delit de salvar els tres-cents esgraons que es compten fins al capdamunt.

En retornar al camí que ens havia de conduir a Tortosa, passàrem moments anguniosos degut al mal estat del temps. Aquell cel encapotat de núvols s'havia tornat amenaçador, i necessitàvem recórrer un trajecte fluvial de més d'una hora. A més a més, el vent havia plegat el buf, i la barca necessitava major esforç humà per tirar corrent amunt, i salvar els nombrosos obstacles de les voreres del riu. Altrament, la barca no tenia soplúig, i estàvem a l'espectativa de rebre una solemne mullena.

Els dos mariners de Buda, que en anar riu avall impulsaren la barca amb els remes perquè el vent venia contrari, en el retorn es convertiren en herois als nostres ulls, perquè havien de vèncer el canvi de la direcció del vent i el corrent de l'aigua. L'un als remes i al timó, i l'altre, el més jove, des de la ribera, amb un extrem de llibant lligat al cos i l'altre extrem al cim del pal de la barca, anaven fent avançar aquesta riu amunt sense un gemec. El de la barca amatent al fons del riu per tal de no encallar, i el de terra corrent per la vorera. Res no li feia nosa; ni el terreny sorrenc, ni els aiguamolls que trobava al pas, ni els illots que havia de salvar amb aigua fins al coll tot brincant alegrement, ni el martiri dels seus peus descalços. Per a ell, forçut i decidit, no hi havia aturador per assolir el fi del trajecte, els obstacles del qual eren vençuts pel *matxo valent*, com deia el company del timó referint-se al que tirava del llibant.

Mentrestant anaven caient algunes gotellades sense conseqüències esfereïdores. Afortunadament, la tempesta aplacà la seva fúria inicial, i degut a la perícia desplegada pels nostres mariners arribàrem bons i sans a l'indret on esperava l'auto que ens havia de dur a Tortosa. Era ja fosc. Havíem emprat dues hores angunioses en el trajecte fluvial.

Durant la posta del sol, mentre la barca anava fent la seva via feixuga empesa pel motor humà i sota el perill imminent de la pluja torrencial, en l'horitzó es desenrotllà un espectacle corprenedor, emocionant. Damunt l'aigua del riu es projectaven les llums i les boires i els centelleigs per produir una de les meravelles més impressionants que permet contemplar la naturalesa només a l'hora del traspàs de la llum diürna, empesa per les ombres de la nit. És un espectacle que hom no sap descriure, però que es fa admirar.

Una agraïda i generosa estreta de mà fou l'acomiadament amb aquells intrèpids mariners. Mercès a la seva perícia tot havia anat com una seda, i a bon preu.

L'endemà, el tren ens dugué a Barcelona, després d'haver do-

nat un tomb pel parc anex a la ciutat de Tortosa, en el qual els tortosins han commemorat el seu patriota, l'escultor Querol, per mitjà d'un senzill monument.

Camí del coll de Balaguer, ens abocàrem a la finestreta del vagó per tal de donar el darrer esguard a la simpàtica ciutat de Tortosa, i a la seva campada plena d'exuberàncies. A mitja tarda, aquesta ciutat i aquesta campada esdevenien d'una lluminositat indefinida i d'una bonesa encantadora. No li donàrem pas el comiat definitiu, sinó un «a reveure!» amb tota l'ànima.

F. BLASI I VALLESPINOSA

Tradicions

PENEDESENQUES

El Pont del Diable de Martorell i el Menhir de Palausolitar

EN una casa molt important de Martorell hi havia una minyona, a la qual gairebé tot el dia feien anar a cercar aigua a la font. Aquesta es trobava a l'altra banda del Llobregat, per la qual cosa la pobra serventa havia de travessar el riu per una palanca molt estreta, que cimbrejava molt. Molt sovint el riu baixava ple, l'aigua s'emportava la palanca i aquella noia l'havia de passar a peu nu amb gran perill de la vida. La pobra prou s'exclamava a la mestressa, però aquesta, inexorable, no deixava passar ni un sol dia sense fer-la anar a la font.

Un dia d'una gran riuada, mentre la pobra minyona passava el riu, jurà i perjurà i oferí qualsevol cosa al que la tragués d'aquell cruel martiri. En arribar a la vòrera trobà un home petitó, el qual li digué: «Si vols, et faré un pont perquè puguis anar a la font amb tota seguretat i tranquil·litat. Te'l faré aquesta nit. De manera que demà al matí ja hi podràs passar. Solament t'exigeixo que en morir em donis l'ànima.» La pobra serventa, en un gest de desesperació, s'hi avingué, puix ja estava cansada d'aquell martiri.

De seguida que el sol fou post, el dimoni es posà a la tasca, puix que solament pot treballar a la nit. Se n'anà al Montseny, i d'una sola estirada arrancà unes grans pedres, que a corre-cuita va portar a Martorell, i féu el pont amb gran delit, perquè la feina era llarga i el temps curt.

La minyona va anar a dormir amb certa recança, però no creia possible que el dimoni pogués fer aquell prodigi en una nit. Passada la mitja nit, no pogué dormir d'inquietud, i, en començar la matinada es llevà, tragué el cap a la finestra i veié, sorpresa i horroritzada que el pont gairebé ja estava llest. Aleshores, espantada, explicà a la mestressa el que li passava. Aquesta li digué: —No t'espantis que ja ho arranjaré.

La mestressa anà al galliner i tirà una galleda d'aigua a un gall, el qual es va espantar i, tot sacudint-se la mullena, es posà a cantar. Tots els altres galls de la rodalia li contestaren, i d'aquesta manera el cant va anar corrent a moltes hores lluny. Va arribar a Palausolitar en el precís moment que el dimoni hi passava carregat amb la darrera pedra per deixar el pont llest.

Quan el dimoni sentí el cant del gall cregué que ja era l'anunci de l'alba, i que tot i haver-se afanyat tant encara no havia tingut temps d'acabar la seva obra, perdent així la jugada i l'ànima de la minyona. Rabiós va llençar la pedra a terra, la qual quedà ensorradada fins a més de la meitat.

El poble creu que el pont del diable no està acabat, perquè hi manca la pedra del menhir de Palausolitar.

TRADICIONS DIVERSES

El mal de pedra d'En Ferran d'Antequera

Trobant-se En Ferran d'Antequera a Igualada, se sentí fortament atacat de mal de pedra. Digueren al rei que a Mallorca hi havia un vell jueu que feia uns pegats molt bons per a guarir aquesta mena de mal. Seguidament, sortí un cavaller camí de Mallorca, el qual embarcà, a Salou, en una galera posada expressament a aquest objecte. En arribar el cavaller a Mallorca i visitar l'esmentat jueu aquest li digué que ell no donava el pegat, encara que es tractés del mateix rei, si no li pagaven al comptat.

El cavaller hagué de tornar a Igualada sense el pegat, puix que ni el jueu li va fiar, ni trobà ningú a Mallorca que li deixés diners.

De retorn al Palau, en saber-ho la regina, es va treure un ric collaret que portava i digué al cavaller que a corre-cuita tornés a Mallorca, puix que el rei tenia uns dolors inaguantables.

Davant del valuós collaret el jueu va lliurar el pegat, el qual, aplicat al rei, li va anar com l'oli a un llum.

L'olla del rei

En el tros de platja compresa entre Gavà i Castelldefels, però més a la vora d'aquest segon lloc, hi havia un bassal o estanyol conegut per Olla del Rei, avui desaparegut amb motiu de les obres de sanejament del Baix Llobregat, portades a terme per la Mancomunitat de Catalunya.

Segons la llegenda, una vegada el rei En Joan II sortí a caçar per aquells indrets i es perdé. Fent camí esmaperdut i enredat pel gran nombre d'estanys i bassals d'aigua existents en aquells paratges, trobà un caçador, al qual va demanar si el volia portar a poblat, que ja li ho recompensaria. El caçador s'hi avingué. S'encaminaren cap a Castelldefels, sortejant aquell laberinte d'aiguamolls i joncars, que el caçador demostrà conèixer molt bé. Ja era negra nit quan arribaren a una platja molt llisa i ben fressada. El caçador digué al rei que ja era prop de Castelldefels, i que ja no trobaria cap entrebanc que li deturés el pas; en girar-se el rei per tal de recompensar-lo el veié ja lluny d'ell.

El rei reemprengué la marxa; però, encara no havia donat cent passes que ell i cavall caigueren dintre un estanyol, i quedaren fets una sopa. En cridar el rei sentí una forta rialla del caçador, el qual li digué: —Ja teniu el que us mereixeu.

El rei, d'aquell fet, emmalaltí de febres, i li produïren la mort.

Hom diu que aquell caçador era el príncep de Viana, el qual havia fugit de la ciutat, on sofria molts mals tractes, cercant esplai en la cacera i vida solitària.

La campana del rei Bamba

El rei Bamba era molt cruel en el seu governament i molt agre en tots els actes de la seva vida. Això li féu tenir moltes enemistats i antipaties, tant, que fins els seus governats li eren infidels i li tramaren un complot per assassinar-lo.

El rei comprengué que li havia de passar alguna cosa, i cridà el seu secretari, home de la seva confiança, i li demanà parer. El secretari, que era un home molt llest, sense contestar-li, l'emmenà al jardí, i un cop allí va anar tallant les flors que més sobresortien. El rei comprengué el que allò significava. Seguidament va anar al palau i cridà, l'un darrera l'altre, tots els seus governats i, en tenir-los a la seva cambra, els féu tallar el cap.

Quan ja els havia mort tots excepte el qui era considerat el director de la conspiració, agafà tots els caps, els estengué a terra

i va formar la figura d'una campana. En tenir-la llesta, crida el principal conspirador, i tot ensenyant-li la campana li preguntà:

—Què us sembla, està sencera?

El cabdill restà sorprès en veure els caps dels seus companys, i, ple de por, respongué:

—Sí, està sencera.

En Bamba va replicar-li:

—Mireu-la millor:

Aquest respongué:

—Hi manca el batall.

—Doncs aquest té d'ésser el vostre cap.

I seguidament li féu tallar el cap pel botxí, i va posar-lo per batall. Quan la campana fou sencera, féu desfilar el poble perquè la veiés.

Al cap de pocs dies el poble revolucionat va matar-lo, puix cregué que no havia estat just en el seu fet.

Una vella tradició barcelonina vol que aquest episodi s'hagi produït a la nostra ciutat, i afegeix que el procedir del rei no fou grat al poble, el qual, en assabentar-se'n, el volia matar. El rei fugí de Barcelona, amb un ric i valuós tresor, en direcció al Pireneu; però, en ésser al peu del Montserrat, no es veié capaç d'arrossegar tan feixuga càrrega d'or, i va enterrar-la en un indret on, per senyal, es va alçar una ermita.

La mula del Naixement

Segons la llegenda, Jesús nasqué en un establen on hi havia un bou i una mula. El bou, en veure l'infant, va respectar-lo i no menjà palla, perquè el nin pogués jeure tou; però la mula no ho féu així, i menjà palla fins al punt que l'infantó gairebé va quedar tocant a terra. Davant aquesta malifeta la Verge la maleí, i li digué:

—Mula ets i mula seràs, puix mai més no criaràs.

I a aquesta maledicció es deu que la mula sigui xorca.

Hi ha una cançó popular que explica aquest cas de la següent manera:

*Vora Betlem
hi ha una establia,
Jesús hi és nat
fill de Maria.
Enmig d'un bou
i d'una mula*

*allí ha nat
 la gran criatura.
 El pobre bou
 bé l'escalfava,
 i amb son escalf
 l'aconsolava.
 La mula, no;
 la mal criada
 del bressolet
 menjava palla.
 El Déu del Cel
 l'ha castigada
 pel seu pecat
 de menjar palla:
 —Mula has estat
 mula seràs,
 però mai més
 no criaràs.*

* * * * *

Segons la cançó, no és la Verge, sinó Déu el qui la castiga.

La campana de Toïedo

El fill d'un gran personatge palatí féu un gros delictes, pel qual fou condemnat a mort. El seu pare, per no passar vergonya que un fill seu fos mort pel botxí, va anar a trobar el rei i li demanà clemència per al seu fill; però, el delictes era tan greu que el rei cregué que no el devia absoldre. El pare no parava d'insistir, i el rei, per treure-se'l del davant, li digué que el que li demanava era tan impossible com que les campanes de Toledo se sentissin a Madrid. El pare digué al rei que si tan possible era una cosa com l'altra, ell faria fer una campana capaç d'aquest fet.

De seguida féu construir una campana grandíssima. Per a pujar-la al campanar necessitaren cent parelles de bous. Com no podien acabar de pujar-li, un mariner, que mirava la maniobra enmig d'un gran silenci per tal que els dirigents poguessin fer-se oir, digué: «Mulleu les cordes», i, en efecte, com que les cordes quan es mul·len s'arronsen, així pogueren acabar-la de pujar.

Un dia assenyalat tocaren la campana, i s'oí perfectament a Madrid; però, es romperen tots els estres de vidre i pisa de Toledo,

s'esquerdaren les cases, i les dones prenyades es gastaren. El noble pare del condemnat va pagar-ho tot.

El retruny va esquerdar la campana de dalt a baix, i hom encara la pot veure avui. La tradició diu, arran d'aquesta esquerdada, que una modista, que no estava assabentada del cas, en sentir-la s'espantà en gran manera, i perquè mai més no tornés a tocar, va anar al campanar i amb les seves tisoretetes va tallar-la de dalt a baix.

Origen del Santuari del Miracle

Hi ha dues versions diferents. L'una diu que, en ocasió d'una pesta, la Verge aparegué a tres pastorets i els digué que volia estendre la seva protecció damunt el país, i donar-los un remei per a guarir l'epidèmia que l'assolava. Els pastorets varen prodigar la nova i el remei, i es guarí tothom. En agraïment a aquest miracle, aixecaren el Santuari, i des d'aleshores semblà que la Verge protegia el país, puix que s'acabaren moltes calamitats que l'affligien.

L'altra versió diu que un dia de gran tempesta un pastor se soplujà en una cova, la part alta de la qual estava formada per una grandiosa roca. La pluja durà molt i el pastor s'adormí. En despertar-se veié que la humitat havia descalçat la roca que feia de sostre a la cova i que aquella s'hauria desplomat al seu damunt i l'hauria deixat fet una coca, a no ésser per la Verge que estava sostenint amb els braços l'immens pes de la roca. Conegut el miracle, alçaren un santuari commemoratiu en aquell lloc.

La casa de Vilamala

Anant de Solsona a Lladurs, a uns tres quilòmetres de la ciutat, es troba un turó, dalt el qual hi ha clavada una mena de fusta perpendicular. El turó és inaccessible. Segons hom conta, allí hi havia hagut una gran casa de pagès, coneguda pel nom de Vilamala.

Un dia, mentre pastaven, va passar un captaire i demanà un rosegó de pa amb molta insistència, i li fou negat de mala manera. A la mateixa nit va desencadenar-se una gran tempesta, i un llamp arrasà la casa, de la qual solament quedà la fusta que encara s'hi veu. Aquell captaire era Déu, que volgué castigar la poca generositat dels habitants de Vilamala.

JOAN AMADES

Bibliografia

JOSEP GUDIOL I CUNILL, PVRE.—*Nocions d'Arqueologia Sagrada Catalana*.—II Edició.—Vol. I.—Vic, 1 de setembre de 1931.

Quan en l'any 1902 Mossèn Josep Gudiol publicà les *Nocions d'Arqueologia Sagrada Catalana*, (Vic, un vol. de 647 pp., 176 figures, Pròleg, Apèndix, Lèxic Arqueològic o repertori alfabètic de les matèries contingudes en l'obra, Índex de matèries i Addicions i correccions), obra que li fou premiada amb l'únic accèssit concedit en el Concurs Martorell d'Arqueologia de l'any 1902, degué consignar-se aquest fet com un esdeveniment en la bibliografia catalana, i un assenyalat servei a la Ciència Arqueològica, especialment a la de la nostra terra, aleshores tan mancada de manuals orientadors relatius al desenrotllament de l'art religiós, tan interessant i tan típic, de la nostra regió.

No cal retreure allò que la crítica exposà en aparèixer el llibre, ni ponderar les ensenyances donades en la trentena d'anys de la seva existència, ni esmentar els fruits produïts, ni la influència que exercí en el desenrotllament dels coneixements arqueològics i artístics, comparables a les benèfiques pluges de la Primavera i Tardor en l'eixarreïda terra, freturosa de la saba que li mancava.

Indubtablement, el millor premi que es podia tributar a Mossèn Gudiol en deixar-nos per sempre per anar a fruit del premi etern, guanyat durant la seva vida, tan profitosa i exemplar, ha estat la publicació de la segona edició de les *Nocions d'Arqueologia Sagrada Catalana*, laudabilíssima ofrena a la bona memòria del savi, la qual Mossèn Josep Gudiol i Ricart dedica al seu mestre i parent.

La reedició de l'obra no vol significar que hagi envellit; però, no en va han passat els anys, i noves aportacions al camp de la nostra Arqueologia obligaven una segona edició, emprendre la qual estava en l'ànim de Mossèn Gudiol. La seva lamentable mort li privà de portar-ho a compliment.

Aquesta segona edició s'ofereix als estudiosos i als admiradors de Mossèn Gudiol, amb cura exquisida, digne estoig de tan preada joia. Les condicions tipogràfiques i il·lustracions del llibre, fan d'a-

quest una exquisitat bibliogràfica. Seria gosadia imperdonable, la que suposaria l'intent de parlar dels mèrits intrínsecs de l'obra, reconegudament clàssica i insubstituïble. Havem de limitar-nos solament a assenyalar el que comprèn el volum actual (primer de l'obra).

Amb bon acord, la matèria que, en el seu principi, formava un sol llibre, s'ha dividit en dos volums, no solament perquè això facilita el seu estudi metòdic, sinó també perquè ho exigia la major extensió que, en certes parts, s'hagut de donar a les *Nocions*.

El títol que, modestament, donà l'autor a la seva obra meritíssima, promet menys del que dona de si, puix que caldria qualificar-la de, encara que resumida, completa Història de l'Art i d'Arqueologia general.

Vegeu, sinó, el que comprèn: *Prehistòria*; interessant capítol, que encapçala l'obra, i que fa aplicació a Catalunya del que es caracteritza en el seu territori com pertanyent a l'Edat de la Pedra i la dels Metalls, amb llurs divisions (paleolític, neolític i eneolític); la del bronze, del ferro, les colonitzacions i la cultura ibèrica. En cada període en què estan dividides aquestes edats, s'assenyalen les estacions explorades i els exemples descoberts, als quals acompanyen les pintures i gravats rupestres; els enterraments i sepulcres, i les localitats on s'han trobat aquests antiquíssims testimonis de la presència de l'home en les nostres contrades, acompanyat d'abundant illustració gràfica. El capítol II tracta de les *colonitzacions fenícia, cartaginesa i grega*, i explica les troballes més últimament fetes, les quals donen testimoniatge d'aquestes civilitzacions pretèrites. I com sigui que de les cultures grega i romana som directes successors els qui havem sobreviscut a aquelles, l'obra dona unes nocions molt útils del que signifiquen per a nosaltres aquells pobles i el patrimoni que ens llegaren, del qual s'assenyalen els principals monuments subsistents en la nostra terra. La cultura ibèrica forma l'objecte del capítol III, i té per a Catalunya un especial interès, perquè orienta en un estudi fins suara poc atès pels nostres prehistoristes. Segueix l'estudi de la *Colonització Romana*, en el capítol IV, el qual resumeix el que més interessa conèixer d'aquest període tan important i que tan profund solc deixà en la manera d'ésser del nostre poble en la seva llengua, costums i lleis, que el pes barroer de deu centúries no ha esborrat del tot.

Aquests tres capítols vénen a ésser el vestibul del magnific edifici aixecat a l'Arqueologia Sagrada de la nostra Pàtria. En els

tres capítols següents (V, VI i VII) es desenrotlla, àmpliament, l'estudi especialíssim a què està dedicada l'obra mestra de Mossèn Gudiol. L'ampliació amb què es tracta del nostre Art Romànic, tan típic, tan interessant i tan característic, necessitava l'explicació dels seus més immediats antecedents, i aquests s'expliquen a bastament, en tractar de les *Antiguitats cristianes* (capítol V), i de les *Antiguitats Llatino-visigòtiques* (capítol VI).

No cal ponderar l'interès que té l'estudi de l'Art que dominava a Catalunya en els segles més gloriosos de la nostra història (segles VIII al XIII). L'art romànic, tractat per Mossèn Gudiol molt abans que altres il·lustres mestres - els noms dels quals no cal esmentar, per estar al pensament de tots nosaltres - és un tractat que res no ha minvat del seu interès, malgrat les novíssimes obres especialment dedicades a tan important període de la nostra civilització.

Res que pugui demanar la més exigent curiositat, respecte al romànic català, no es deixa de tractar en l'última i més important obra de Mossèn Gudiol. Els seus orígens i el desenrotllament que tingué es tracten àmpliament, i la copiosa reproducció dels monuments que, per sort, encara formen el nostre més venerable patrimoni, contribueix a donar clara idea de la riquesa, varietat i importància que aquella manera artística assolí a la nostra terra.

Com a complement a l'estudi del Romanisme, segueixen unes nocions, molt útils i de gran vàlua pràctica, sobre les Arts Suntuàries (indumentària, mobiliari, escultura, arqueologia literària i iconografia).

No és possible en una *Nota*, més concisa del que l'obra mereix, donar idea de l'interès que té aquesta última part del Volum I de les *Nocions*. Les nostres pretensions es redueixen a retre a la bona memòria del savi mestre i boníssim amic aquest testimoni de devota admiració, i als reeditors de l'obra, Mossèn Josep Gudiol i Ricart i Mossèn Eduard Junyent, la més xardorosa felicitació per llur treball, penyora de veneració i amor filial al mestre i al savi modestíssim.

P. C. i G.

La responsabilitat literària i d'il·lustració dels treballs que es publiquen en el Butlletí correspon exclusivament als seus respectius autors.